

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ
ҒЫЛЫМ ЖӘНЕ ЖОҒАРЫ БІЛІМ МИНИСТРЛІГІ
ҒЫЛЫМ КОМИТЕТІ
Ш.Ш. УӘЛИХАНОВ АТЫНДАҒЫ ТАРИХ ЖӘНЕ ЭТНОЛОГИЯ ИНСТИТУТЫ

«EDU.E-HISTORY.KZ» ЭЛЕКТРОНДЫҚ ҒЫЛЫМИ ЖУРНАЛЫ

№3 (31) шілде-қыркүйек 2022

ISSN 2710-3994

Бас редактор:

Қабылдинов Зиябек Ермұқанұлы

Редакциялық алқа:

Абашиин Сергей Николаевич – тарих ғылымдарының докторы, профессор, Санкт-Петербургтегі Европа университеті (Ресей)

Абдырахманов Толобек Абылович – тарих ғылымдарының докторы, профессор, И. Арабаев атындағы Қызғыз мемлекеттік университетінің ректоры. (Қырғызстан)

Аяган Бүркітбай Фелманұлы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР БҒМ ҒК Мемлекет тарихы институты директорының орынбасары. (Қазақстан)

Әлімбаев Нұрсан – тарих ғылымдарының кандидаты, профессор, Қазақстан Республикасы Орталық мемлекеттік музейінің директоры. (Қазақстан)

Әбусейтова Меруерт Қуатқызы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА корр.-мүшесі. ҚР БҒМ ҒК Р. Сүлейменов атындағы Шығыстану институтының «Тарихи материалдарды зерттеу» орталығының директоры. (Қазақстан)

Әбіл Еркін Аманжолұлы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР БҒМ ҒК Мемлекет тарихы институтының директоры. (Қазақстан)

Голден Кэтти Стромайл (Kathie Stromile Golden) – PhD, Миссисипи өңірлік мемлекеттік университеті (Mississippi Valley State University) (АҚШ)

Кәрібаев Берекет Бақытжанұлы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА академигі, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, «Қазақстан тарихы» кафедрасының меңгерушісі. (Қазақстан)

Қожамжарова Дария Пернешқызы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА академигі, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университетінің ректоры. (Қазақстан)

Кожирова Светлана Басиевна – саясаттану ғылымдарының докторы, профессор, Фудан Университетінің Қытай және Орталық Азияны зерттеу орталығының мен «Астана» ХҒК бірлескен директоры (Қазақстан)

Козодой Виктор Иванович – тарих ғылымдарының докторы, профессор. (Ресей)

Көкебаева Гүлжауһар Какенқызы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР БҒМ ҒК Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты (Қазақстан)

Көмеков Болат Ешмұхамедұлы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА академигі, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті Халықаралық қыпшақтану институтының директоры, Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің профессоры. (Қазақстан)

Матыжанов Кенжехан Ісләмжанұлы – филология ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА корр.-мүшесі, М.О. Әуезов атындағы әдебиет және өнер институтының директоры. (Қазақстан)

Моррисон Александр (Morrison Alexander) – PhD, профессор Оксфордского университета (Великобритания)

Муртазаева Рахборхон Хамидқызы – тарих ғылымдарының докторы, Мирзо Ұлықбек атындағы Өзбекстан ұлттық университеті «Өзбекстан тарихы» кафедрасының профессоры. (Өзбекстан)

Панто Дмитрий (Panto Dmitri) – PhD доктор, Гданьск қаласындағы Екінші дүниежүзілік соғыс мұражайының ғылыми қызметкері. (Польша)

Римантас Желвис (Želvyus Rimantas) – тарих ғылымдарының докторы, профессор, Вильнюс педагогикалық университеті (Литва)

Самашев Зайнолла Самашұлы – археолог, тарих ғылымдарының докторы, профессор, Герман археология институтының корр.-мүшесі. ҚР БҒМ ҒК Ә. Марғұлан атындағы Археология институты. (Қазақстан)

Сайлан Болат Санабайұлы – тарих ғылымдарының докторы, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті. (Қазақстан)

Смағұлов Оразақ Смағұлұлы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА академигі, Балон ғылым академиясының корр.-мүшесі, Ш.Ш. Уәлиханов атындағы сыйлықтың лауреаты, ғылым мен техниканың еңбек сіңірген қайраткері, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің профессоры. (Нұр-Сұлтан, Қазақстан)

Сыдықов Ерлан Бәтташұлы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің ректоры. (Қазақстан)

Таймағамбетов Жәкен Қожахметұлы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА академигі, ҚР Ұлттық музейі. (Қазақстан)

Жауапты редактор:

Қаипбаева Айнагүл Толғанбайқызы

Ғылыми редактор:

Қозыбаева Махаббат Мәлікқызы

Редактор:

Кубеев Рустем Жаулыбайұлы

Жауапты хатшы:

Раушан Жәліқызы

Техникалық хатшы:

Хумарзах Алтынбек

Главный редактор:
Кабульдинов Зиябек Ермуханович

Редакционная коллегия:

Абашин Сергей Николаевич – доктор исторических наук, профессор, Европейский университет в Санкт-Петербурге (Россия)

Абдырахманов Толобек Абылович – доктор исторических наук, профессор, ректор Кыргызского государственного университета им. И. Арабаева (Кыргызстан)

Алимбай Нурсан – кандидат исторических наук, профессор, директор Центрального государственного музея Республики Казахстан (Казахстан)

Абусеитова Меруерт Хуатовна – доктор исторических наук, профессор, чл.-корр. НАН РК, директор Республиканского центра по изучению исторических материалов Института востоковедения имени Р.Б. Сулейменова (Казахстан)

Абиль Еркин Аманжолович – доктор исторических наук, профессор, директор Института истории государства КН МОН РК (Казахстан)

Аяган Буркитбай Гелманович – доктор исторических наук, профессор, заместитель директора Института истории государства КН МОН РК (Казахстан)

Голден Кэтти Стромайл (Kathie Stromile Golden) – PhD, Государственный университет долины Миссисипи (Mississippi Valley State University) (США)

Исмагулов Оразак Исмагулович – доктор исторических наук, профессор, академик НАН РК, член-корр. Болонской академии наук, лауреат премии им. Ч.Ч. Валиханова, заслуженный деятель науки и техники, профессор Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева (г. Нур-Султан, Казахстан)

Карибаев Берекет Бахытжанович – доктор исторических наук, профессор, академик НАН РК, заведующий кафедрой истории Казахстана, Казахский национальный университет им. аль-Фараби (Казахстан)

Кожамжарова Дария Пернешовна – доктор исторических наук, профессор, академик НАН РК, ректор Южно-Казахстанского университета им. М.Ауэзова (Казахстан)

Кожирова Светлана Басиевна – доктор политических наук, профессор, содиректор Центра исследования Китая и Центральной Азии Фуданьского Университета и МНК «Астана», руководитель Центра китайских и азиатских исследований (Казахстан)

Козодой Виктор Иванович – доктор исторических наук, профессор (Россия)

Кокебаева Гульжаухар Какеновна – доктор исторических наук, профессор, главный научный сотрудник Института истории и этнологии им. Ч.Ч.Валиханова КН МОН РК (Казахстан)

Кумекоев Болат Ешмухамбетович – доктор исторических наук, профессор, академик НАН РК, директор Международного института кипчаковедения Казахского национального университета имени аль-Фараби, профессор Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева (Казахстан)

Матыжанов Кенжехан Слямжанович – доктор филологических наук, профессор, чл.-корр. НАН РК, директор Института литературы и искусства им. М. Ауэзова (Казахстан)

Моррисон Александр (Morrison Alexander) – PhD, профессор Оксфордского университета (Великобритания)

Муртазаева Рахборхон Хамидовна – доктор исторических наук, профессор кафедры «Истории Узбекистана» Национального университета Узбекистана имени Мирзо Улугбека. (Узбекистан)

Панто Дмитрий (Panto Dmitri) – доктор PhD, профессор, главный специалист научного отдела Музея Второй мировой войны г. Гданьска (Польша)

Римантас Желвис (Želvyys Rimantas) – доктор педагогических наук, профессор, Вильнюсский педагогический университет (Литва)

Самашев Зайнолла Самашевич – археолог, доктор исторических наук, профессор, чл.-корр. Германского археологического института. Институт археологии им. А.Маргулана КН МОН РК (Казахстан)

Сайлан Болат Санабаевич – доктор исторических наук, Казахский национальный университет им. аль-Фараби (Казахстан)

Сыдыков Ерлан Батташевич – доктор исторических наук, профессор, академик НАН РК, ректор Евразийского национального университета им. Л.Н. Гумилева (Казахстан)

Таймагамбетов Жакен Кожакметович – доктор исторических наук, профессор, академик НАН РК, Национальный музей РК (Казахстан)

Ответственный редактор:
Каипбаева Айнагуль Толганбаевна

Научный редактор:
Козыбаева Махаббат Маликовна

Редактор:
Кубеев Рустан Джаулыбайулы

Ответственный секретарь:

Раушан Жәліқызы

Технический секретарь:

Хумарзах Алтынбек

Editor-In-Chief:

Kabuldinov Ziabek Ermukhanovich

Members of editorial board:

Abashin Sergei Nikolaevich – Doctor of Historical Sciences, Professor, European University at St. Petersburg (Russia)

Abdyrakhmanov Tolobek Abylovich – Doctor of Historical Sciences, Professor, Rector of I. Arabaev Kyrgyz State University (Kyrgyzstan)

Alimbay Nursan – Candidate of Historical Sciences, Professor, Director of the Central State Museum of the Republic of Kazakhstan (Kazakhstan)

Abusseitova Meruert Khuatovna – Doctor of Historical Sciences, Professor, Corresponding Member of the NAS RK, Director of the Republican Center for the Study of Historical Materials at R.B. Suleimenov Institute of Oriental Studies (Kazakhstan)

Abil Yerkin Amanzholovich – Doctor of Historical Sciences, Professor, Director of the Institute of History of the State CS MES RK (Kazakhstan)

Ayagan Burkitbai Gelmanovich – Doctor of Historical Sciences, Professor, Deputy Director of the Institute of History of the State CS MES RK (Kazakhstan)

Golden Kathie Stromile – PhD, Mississippi Valley State University (USA)

Ismagulov Orazak Ismagulovich – Doctor of Historical Sciences, Professor, Academician of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, Corresponding Member of Bologna Academy of Sciences, winner of Ch.Ch. Valikhanov Award, Honored Worker of Science and Technology, Professor of L.N. Gumilyov University (Kazakhstan)

Karibayev Bereket Bakhytzhonovich – Doctor of Historical Sciences, Professor, Academician of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, Head of the Department of History of Kazakhstan, Al-Farabi Kazakh National University (Kazakhstan)

Kozhamzharova Daria Perneshovna – Doctor of Historical Sciences, Professor, Academician of the NAS of the Republic of Kazakhstan, rector of the M. Auezov South Kazakhstan University (Kazakhstan)

Kozhirova Svetlana Bassieva – Doctor of Political Science, Professor, Co-Director of the Center for the Study of China and Central Asia of Fudan University and the International Scientific Complex of the National Company "Astana", Head of the Center for Chinese and Asian Studies (Kazakhstan)

Kozodoi Viktor Ivanovich – Doctor of Historical Sciences, Professor (Russia)

Kokebayeva Gulzhaukhar Kakenovna – Doctor of Historical Sciences, Professor, chief researcher at Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology CS MES RK (Kazakhstan)

Kumekov Bolat Eshmukhambetovich – Doctor of Historical Sciences, Professor, Academician of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, Director of the International Institute of Kipchak Studies of the Al-Farabi Kazakh National University, Professor at L.N. Gumilyov Eurasian National University (Kazakhstan)

Matyzhanov Kenzhekhan Slyamzhanovich – Doctor of Philology, Professor, Corresponding Member of the NAS RK, Director of M. Auezov Institute of Literature and Art (Kazakhstan)

Morrison Alexander – PhD, Professor, University of Oxford (UK)

Murtazayeva Rakhborkhon Khamidovna – doctor of Historical Sciences, Professor at the Department of «History of Uzbekistan» of Mirzo Ulugbek National University of Uzbekistan. (Uzbekistan)

Panto Dmitri – PhD, researcher at the Museum of the Second World War in Gdansk (Poland)

Rimantas Želvys – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Vilnius Pedagogical University (Lithuania)

Samashev Zainolla Samashevich – archaeologist, Doctor of Historical Sciences, Professor, Corresponding Member of German Archaeological Institute. A. Marghulan Institute of Archeology CS MES RK (Kazakhstan)

Sailan Bolat Sanabayevich – Doctor of Historical Sciences, Al-Farabi Kazakh National University (Kazakhstan)

Sydykov Erlan Battashevich – Doctor of Historical Sciences, Professor, Academician of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, Rector of L.N. Gumilyov Eurasian National University (Kazakhstan)

Taimagambetov Zhaken Kozhakhmetovich – Doctor of Historical Sciences, Professor, Academician of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, National Museum of the Republic of Kazakhstan (Kazakhstan)

Executive Editor:

Kaipbayeva Ainagul Tolganbayevna

Scientific Editor:

Kozybayeva Makhabbat Malikovna

Editor:

Kubeyev Rustem Dzhaulybayevich

Executive Secretary

Raushan Zhalikyzy

Technical secretary:

Khumarzak Altynbek

https://doi.org/10.51943/2710-3994_2022_31_3_257-265

FTAMP 03.09.55

ӘОЖ 9(с)77 С 52

АХМЕТ ЗӘКИ УӘЛИДИДІҢ ҒЫЛЫМИ ҚЫЗМЕТІ ЖӘНЕ ДҮНИЕТАНЫМДЫҚ КӨЗҚАРАСЫНЫҢ ҚАЛЫПТАСУЫ

А.М. Сманова

Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті, Қазақстан, Алматы.

*Автор-корреспондент

E-mail-aigulsmanova@mail.ru (Сманова).

Андапта. Мақала қазіргі тарих ғылымының өзекті мәселелерінің бірі – көрнекті шығыстанушы Ахмет Зәки Уәлидидің ғылыми мұрасын зерттеуге арналған. Оның революцияға дейінгі жұмыстары мен замандастарының пікірлері зерттеуге тартылып, осы негізде ғалымның ғылыми-зерттеу қызметінің объективті көрінісін қалпына келтіруге әрекет жасалды. Зәки Уәлиди әйгілі шығыстанушы ғалым ғана емес, ХХ ғасырдың басындағы башқұрт ұлттық қозғалысының жетекшісі, Башқұрт Автономиялық Республикасының негізін қалаушы болды. Сонымен бірге ел үшін бетбұрыс жылдары башқұрт ұлттық қозғалысының пайда болуы мен қалыптасу және даму үдерісі және соғыс жағдайында ұлттық мәселені шешу үшін жүргізілген күрестің ең күрделі беттері көрсетілген. Мақалада ұлттық қозғалысты басқарған Зәки Уәлиди мен оның пікірлестерінің осы күрестегі көрнекті рөлі жан-жақты ашылған.

Түйін сөздер: Зәки Уәлиди, башқұрт, ұлттық қозғалыс, дүниетаным, түркітанушы, эмиграция, Стамбұл.

МРНТИ 03.09.55

НАУЧНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ И ФОРМИРОВАНИЕ МИРОВОЗЗРЕНЧЕСКИХ УСТАНОВОК АХМЕТА ЗАКИ ВАЛИДИ

А. Сманова

Казахский национальный женский педагогический университет. Казахстан, Алматы.

*Корреспондирующий автор

E-mail-aigulsmanova@mail.ru (Сманова).

Аннотация. Статья посвящена одному из самых актуальных вопросов современной исторической науки – изучению научного наследия выдающегося востоковеда Ахмета Заки Валиди. Были изучены его дореволюционные работы и мнения современников, и на этой основе предпринята попытка восстановить объективный взгляд на исследовательскую деятельность ученого. Заки Валиди был не только известным востоковедом, но и лидером башкирского национального движения начала ХХ века, основателем Башкирской Автономной Республики. Также показаны зарождение, становление и развитие башкирского национального движения в переломные для страны моменты, наиболее сложные, а иногда и трагические стороны борьбы за решение национального вопроса в годы войны. В статье подробно описывается выдающаяся роль лидера национального движения Заки Валиди и его сподвижников в этой борьбе.

Ключевые слова: Заки Валиди, башкиры, национальное движение, мировоззрение, тюрколог, эмиграция, Стамбул.

IRSTI 03.09.55

SCIENTIFIC ACTIVITY AND FORMATION OF THE WORLDVIEW OF AKHMET ZAKI UALIDI

A. Smanova

National Women`s Teacher Training University. Kazakhstan, Almaty.

*Corresponding author

E-mail-aigulsmanova@mail.ru (Smanova).

Abstract. The article is devoted to one of the most pressing issues of modern historical science - the study of the scientific heritage of the outstanding orientalist Ahmet Zaki Validi. His pre-revolutionary works and the opinions of his contemporaries were studied, and on this basis an attempt was made to restore an objective view of the research activities of the scientist. Zaki Validi was not only a well-known orientalist, but also the leader of the Bashkir national movement of the early twentieth century, the founder of the Bashkir Autonomous Republic. It also shows the origin, formation and development of the Bashkir national movement at the turning points for the country, the most difficult and sometimes tragic sides of the struggle to resolve the national issue during the war years. The article describes in detail the outstanding role of the leader of the national movement Zaki Walidi and his associates in this struggle.

Key words: Zaki Validi, Bashkirs, national movement, outlook, turkologist, emigration, Istanbul.

«Тарихшылардың ең басты парызы – шынайы тарих жазу. Шынайы тарих немесе тарихи шындық өте жұқа електен өткен тарихи кітаптардың деректерінен пайда болады. Тек бір кітапқа сүйене отырып тарихты жазу әдет емес»
Ахмет Зәки Уәлиди

Кіріспе. Ахмет Зәки Уәлиди әлемге саясаткер, Башқұртстан автономиясын ұйымдастырушы және шығыстанушы ғалым ретінде танымал болған тұлғалардың бірі. Кеңес өкіметі билік құрған жылдары атамекенін тастап кетуге мәжбүр болған атақты шығыстанушы ғалымның есімі ресми түрде үстемдік етіп тұрған большевиктік идеология тұрғысынан мүлдем айтылмады, ал айтыла қалған күнде бұрмалаушылыққа ұшырады. Сөйтіп, XX ғасырдың 90-шы жылдарының басына дейін оның ғылыми және қоғамдық-саяси қызметін зерттеуге тарих ғылымы тиісті көңіл бөлген жоқ. Осылайша XX ғ. соңында Кеңес Одағында болған әлеуметтік-экономикалық және саяси өзгерістер көптеген халықтарының ұлттық өзіндік санасының өсуіне күшті серпін берді. Ұлттық мәдениеттің тарихи тамырларына үндеу этностың қайта өркендеуіне ықпал етеді. Халық мәдениетінің дамуы үшін оның жекелеген көрнекті өкілдерінің шығармашылық белсенділігінің маңызы зор екені белгілі. Өйткені ел ішінде «қоғамдық шындықты терең түсініп, қалың бұқараға ықпал ете алатын бірсыпыра тұлғалардың» болуы халықтың әлеуметтік белсенділігінің кепілі екендігі белгілі жәйт.

Түркі әлеміндегі этномәдени үдерістерге қызметі түркілердің тілдерін, тарихын, әдебиетін, мәдениетін зерттеумен тікелей байланысты белгілі ғалымдардың ықпалы зор. Ахмет Зәки Уәлиди революцияға дейінгі көптеген кітаптары мен мақалаларында, мысалы: «Халфиндер», «Шағатай ақыны Лутфи және оның «Диуаны», «Шығыс туралы жаңа шығармалар», «Бурзян башқұрттары арасында», «Қиын замандағы мұсылмандар және таққа сайлау кезінде Михаил Федорович Романов» деген тақырыпта түркі халықтарының ұлттық мәселелерін қозғайды. Ахмет Зәки Уәлидидің отандық кезеңінің ғылыми және қоғамдық-саяси қызметін зерттеу оның ғалым ретінде қалыптасуын ашуға және оның XX ғасырдың басындағы қоғамдық-саяси өмірдегі орны мен ролін анықтауға көмектеседі.

Біздің елімізде ұзақ жылдар бойы оның ғылыми еңбектері жарияланбады, зерттелмей келді. Енді жағдай өзгерді, ғалымның еңбектері мерзімді баспасөз беттерінде жарияланып, оның ғылыми және қоғамдық-саяси қызметін толық және объективті зерттеу қажеттілігі туындады.

Зерттеу әдістері. Большевиктік үкіметті мойындағысы келмеген түркі зиялылары шетелге эмиграцияға кетуге мәжбүр болды. Өйткені, кеңестер ұзақ жылдар бойы тәуелсіз мемлекет жолында күрес жүргізген түркі халықтарының зиялы қауым өкілдеріне қарсы қуғын-сүргін саясатын жүргізді. Соның салдарынан түркі халықтарының егемендігі үшін күрескен қоғам қайраткерлері мұғажарлыққа кете бастады. Әсіресе, Түркияға қоныс аударған ұлт зиялылары мұнда бей-жай қараған жоқ. Олар сол жерде мемлекеттік мекемелерде жұмыс істей жүріп, өз идеяларын жүзеге асыра алды. Осылайша Түркияда қоғамдық өмірде беделі бар ұлт зиялылары қалыптасты. Түркі халықтарының бірлігі, теңдігі, егемендігі үшін күрескен зиялылардың қатарында Зәки Уәлиди Тоғанда болды.

Зерттеудің әдіснамалық негізін тарихи әдіс, сонымен қатар оның әр түрлі өзгешелігіндегі тарихи-салыстырмалы әдіс, ең алдымен диахрондық және синхронды салыстыру құрады. Зерттеудің негізгі тұжырымы – Тоған руынан шыққан Ахмет Зәки Уәлидидің көрнекті түркітанушы, түркі ғылымы мен мәдениетінің белгілі қайраткері екендігі сөзсіз автордың ғылыми негізделген көзқарасы зерттеудің негізгі қорытындысы болып табылады.

Талқылау. Мақаланы жазудағы мақсат Ахмет Зәки Уәлидидің қоғамдық-саяси және ғылыми қызметін зерттей отырып, оның замандастарының еңбектеріне ғылыми талдау жасау, сонымен қатар заманауи зерттеулерге жете талдау жүргізу. Мақаланың зерттеу нысаны – түркі ғылымы мен мәдениетінің көрнекті қайраткері, башқұрт ұлтшылдарының көсемдерінің бірі, Тоған руынан шыққан Ахмет Зәки Уәлидидің қызметі болып табылады. Зерттеу пәні ретінде Зәки Уәлидидің өзінің қызметі туралы естеліктері, шығыстанушыны жақсы білетін замандастары айтқан пікірлер, сондай-ақ Башқұртстан Республикасы мен оның ғылыми мекемелері басшылығының көзқарасын білдіретін қазіргі зерттеушілердің мәтіндері келтірілген.

XX ғасырдың басындағы башқұрт ұлттық қозғалысы, оның ішінде Зәки Уәлидидің саяси қызметі туралы кеңестік зерттеушілердің алғашқы жұмыстары өткен ғасырдың 20-жылдарында пайда болды. Осы жылдары башқұрт ұлт-азаттық қозғалысының куәгерлерінің (С. Атнагулов: 1925) және қатысушыларының (Ш. Манатов: 1923) еңбектері жарыққа шыққан болатын. Жалпы, бұл зерттеулер негізінен мемуарлық сипатта болды, архив материалдары өте аз пайдаланылды, алайда онда салыстырмалы пікір еркіндігі сақталды. Ал ғалым М.Р.Бахтизина бұл авторлардың еңбектерін башқұрттардың ұлт-азаттық қозғалысы ұлттық күрес тұрғысынан қарастырады (М.Р. Бахтизина, 2000). Өйткені, 1920 жылдардың екінші жартысынан бастап Зәки Уәлиди басқарған Башқұртстан автономиясы үшін ұлттық қозғалыстың кеңестік тарихнамасында партиялық нұсқаулардың ықпалын арттыру көзделеді. Бұл тақырыпты зерттеуге 60-жылдардың басында Б.Х. Юлдашбаев үлкен үлес қосты (Б.Х. Юлдашбаев, 2002). Ол XX ғасырдың басындағы БАССР қалыптасу үдерісін объективті көрсетуге тырысты. Оған автономиялы Башқұртстанның құрылу тарихын дұрыс көрсетпеген және башқұрт ұлттық қозғалысы жетекшілерінің рөлін мойындаған (А. Валидов, М. Муртазина) деген айып тағылды. 1990 жылы желтоқсанда ғана КОКП Башқұрт облыстық комитеті 1963 жылғы «Башқұрт АССР тарихын қамтудағы қателіктер туралы» қаулысының күшін жойды.

Көптеген жылдар бойы оның ғылыми қызметіне тиісті көңіл бөлінбей, негізінен саяси бағыттағы сынға ұшырады. Сондай-ақ, кеңес шығыстанушыларының зерттеулерінде Ахмет Зәки Уәлиди зерттеулеріне сілтемелер болғанын, кейде оның шығармаларына автордың аты-жөнін көрсетпей сілтеме жасайтындығын, ал кейбір жағдайларда оның еңбектерін сілтемесіз қолданғанын атап өткен жөн.

Қайта құру басталғаннан кейін башқұрт ұлттық қозғалысының тарихын, Ахмет Зәки Уәлиди мен оның басқа серіктері мен замандастарының қоғамдық-саяси қызметтерін зерттеуге деген көзқарас түбегейлі өзгерді. Зәки Уәлиди туралы қайта құру басталғаннан кейін жарық көрген алғашқы еңбек – 1990 жылы «Агидел» журналында жарияланған Г.Б. Хусаиновтың «Тарихшы Ахмет Зәки Уәлиди Тоған» атты мақаласы болды, онда ғалымның ғылыми қызметінің жалпы көрінісін беріп, оның революцияға дейінгі еңбектеріне талдау жасалынған (Ф. Хвсәйенов, 1990).

Одан кейін А.М. Юлдашбаевтың «Естелікке лайық тұлға: Ахмет Зәки Уәлидидің туғанына 100 жыл толуына орай» атты мақаласы жарық көрді (А.М. Юлдашбаев, 1990). Мұнда бір қызығы, алғаш рет Уәлидидің ғылыми еңбектерін үш топқа бөліп қарастыру ұсынылды:

1. башқұрт және татар ғалымдарының ғасыр басындағы рухани даму феномені ретінде революцияға дейін елімізде жарық көрген еңбектер;
2. шетелде жарияланған зерттеулер;
3. Ресей түркі халықтарының ұлттық қозғалысы туралы еңбектер.

Зәки Уәлидидің саяси қызметінің тарихнамасы тиісті басылымдарда бірнеше рет жазылған. Мұндай соңғы еңбек – М.М. Құлшәріповтың «Башқұрт ұлттық қозғалысы (1917-1921)» монографиясы болып табылады (Кулшарипов, 2000), онда бұл аспект жеткілікті түрде егжей-тегжейлі қарастырылған.

Неміс ғалымы Фридрих Бергдольттың зерттеуі Ахмет Зәки Уәлидидің «Естеліктерін» зерттеуге арналған алғашқы ірі еңбек болып табылады (F.Bergdolt, 1981). Оны Берлинде «Клаус Шварц Верлаг» баспасы басып шығарды, дерек ретінде автор Уәлидидің жесірі – Назмия Тоғанмен әңгімесін де пайдаланады, оның жазбасы кітаптың қосымшасында келтірілген.

Башқұрт ұлтшыл интеллигенциясының көзқарасында Ахмет Зәки Уәлиди «қазіргі башқұрт мемлекеттілігінің атасы, Башқұрт Республикасының негізін қалаушы, Ресейдің федеративтік құрылымының негізін қалаған саясаткер» болып табылады. Мәселен, Р. Иманғұловқа берген сұхбатында философия ғылымдарының докторы, Ресей Ғылым академиясы Философия институтының жетекші ғылыми қызметкері Ильшат Рашитулы Насыров Уәлидидің башқұрт және Ресей мемлекеттілігіндегі еңбегін дәл осылай атап өтті (Имангулов, 2013).

Уәлидидің саяси өмірбаяны туралы егжей-тегжейлі айтпастан бұрын, оның осы саладағы басты нақты жетістіктері: «1917 жылы 15 қарашада Башқұртстан ұлттық-аумақтық автономиясының федералды Ресейдің бөлігі ретінде құрылуына белсенді атсалысуы; Автономияны қалпына келтіру және Башқұртстан үкіметі Кеңестік Ресейге жау күштерімен – ақ чехтермен, КОМУЧпен, Колчактың Сібір үкіметімен одақтасуы, нәтижесінде Уәлиди сатқындық жасады деп айыпталып, төрт рет өлім жазасына кесілді (Парламентаризм, 2005: с.70); «Башқұртстан тарихы» атты еңбекте «...1918 жылдың жазында ақтар жағында соғысқан башқұрт әскерлері Колчакпен тіл табыса алмай, қызыл армия жағына өтті», -деп жазылған (История Башкортостана, 1997: с.37). Осыдан кейін Башқұртстанға белгілі бір автономияға кепілдік беретін жалғыз тарап РСФСР екенін түсінген Уәлиди болды. Екі жақты келіссөздер 1919 жылы 20 наурызда РКФСР Халық Комиссарлар Кеңесі бекіткен Башқұрт Кеңестік автономиясы туралы Ресей жұмысшы-шаруа үкіметі мен Башқұрт үкіметі арасындағы келісімге қол қоюмен аяқталды. Бірақ бұл «келісімнің» ұзақ мерзімді сипатына сену бекер болды, өйткені профессор З.Зинатуллиннің орынды пікірі бойынша, «кез келген келісім әртүрлі психофизикалық және басқа субъективтілік факторлардың әсерінен шындықтан өте алыс болуы мүмкін субъективтік құбылыс» (А.Б. Сергеев, А.Н. Савченко, 2014: с.189).

Мәселен, ғалымдар М.М. Кульшарипов пен А.М. Юлдашбаевтың «Зәки Уәлиди саясаткер және шығыстанушы ғалым ретінде» атты зерттеулерінде: «Уәлиди өзін пайдаланылып жатқанын жақсы түсінді, дей келе, бірақ, кейін оны жақсы білетін адамдар айтқандай, «бұл пайдалануға болатын адам емес, басқаларды өзінің саяси мақсаттары үшін пайдалануға ұмтылатын адам», -деп атап көрсетеді (М.М. Кульшарипов, А.М. Юлдашбаев, 2010: с.21). Осы Жарлықпен келіспейтін Башревкомның басқа мүшелерімен бірге Уәлиди Башқұртстан жерінен шығып, Түркістанға аттанды.

Түркістанда жергілікті және сырттан келген түркі ұлттық автономистерінің қатарына оңай еніп, башқұрт саясаткері кең ауқымды іс-шараларды бастады. Бұхара халық кеңесі республикасы үкіметінің төрағасы Ф. Хожаев құрмет көрсетіп, бірақ құпия түрде қабылдағанан кейін ол жалпытүркілік құрылтайлар өткізуге атсалысып, «Түркістан ұлттық одағы» біртұтас түркі партиялық ұйымын құрып, орыстардан бөлініп шығуды жоспарлады (З.В. Тоған, 1997: 340). Уәлиди өз естеліктерінде қызметінің шынайы мақсаттары мен міндеттерін жасырмайды: «Біздің бірінші ісіміз – әмірге қарсы соғысамыз деген желеумен Бұхара әскерін ұйымдастыру және оның өкілдерінің қатысуымен Түркістан ұлттық федерациясын құру ...Хиуа, Түрікменстан,

Қазақстан ...ол үшін байланыс орнатылды ...жапон үкіметімен Құлжадағы жапон дипломатиялық миссиясы арқылы ...Ферғана басмашылары Шірмұхаммед-бек және Рахманқұлмен... Қарши, Шахрисабз, Нұрата, Гузар, Керминдегі қолбасшылық әскер пункттері біздің қолымызда болды... Егер орыстар ұлттық армия құруға заңды түрде кедергі келтірсе немесе оны жоюға, басмашылармен бірігіп, көтеріліс ұйымдастыруға біз дайын едік... Басмашыларға ұлттық міндеттерді түсіндіру жұмыстары... ташкенттік және ферғаналық жолдастарымыз сәтті жүзеге асырды» (З.В. Тоған, 1997: 288). Уәлидидің қызметі түсіндіру жұмыстарымен ғана шектелген жоқ: «1922 жылдың маусым-шілде айларында Самарқанд губерниясының маңындағы таулы аймақта Қызыл Армия бөлімшелеріне қарсы ауыр шайқастарды басқарды... Сол жылдың 15 және 16 тамызында Ачыл бектің басқаруындағы «ұлттық бірлестіктің» Самарқанд басмашыларының құрамында бола отырып, жаудың әлдеқайда жоғары күштеріне қарсы шайқастарға қатысқан» (Я. Герберт, 2010: с.41). Бірақ бұл да көмектеспеді, бұл жерде де Уәлиди мемлекет қайраткері ретінде орныға алмады: 1923 жылы Орталық Азия республикаларының бірнеше ордендерінің иегері Зәки Уәлиди Иран арқылы Түркияға қоныс аударуға мәжбүр болды.

Мұнда оның саяси дарыны сұранысқа ие бола алмады және Уәлидидің өміріндегі келесі кезең – ғылыми және оқытушылық қызмет басталды. Қызмет аясында Уәлиди бірнеше рет билік органдарымен байланысқа түсті, дегенмен мұндай байланыстар эмигрант үшін әрдайым оңтайлы бола берген жоқ.

Біраз уақыт зерттеуші тіпті Түркиядан кетіп, Еуропа елдерінде, соның ішінде фашистік Германияда жұмыс істеуге мәжбүр болды. Осы негізде Уәлидидің кейбір бітіспес қарсыластары оны 1-ші Шығыс мұсылман СС полкін құру және жабдықтау жөніндегі Гитлердің басшылығымен бірлесіп жұмыс жасады деп айыптауға дейін барды. Алайда Башқұртстан Республикасы бойынша ФСБ басшысы Н.В. Палагин өз ұйымының атынан бұл жалған сөздерді өте беделді түрде жоққа шығарды: «Өмірбаяны қара дақтарсыз бірде-бір ұлы тұлға жоқ... Бірақ біз түркітанушының фашистердің әрекеттеріне тікелей қатысқанын растамаймыз» (С.Н. Жаров, 2015: 246).

Нәтижесі. Ел ішінде «қоғамдық шындықты терең түсініп, қалың бұқараға ықпал ете алатын бірсыпыра тұлғалардың» болуы халықтың әлеуметтік белсенділігінің кепілі. Осылайша, белгілі бір халықтың дарынды өкілдерінің шығармашылығы оның дамуына айтарлықтай әсер етеді. Түркі әлеміндегі этномәдени үдерістерге қызметі түркілердің тілдерін, тарихын, әдебиетін, мәдениетін зерттеумен тікелей байланысты белгілі ғалымдардың ықпалы зор. Олар жасаған түркі мәдениеттерінің даму үлгілері осы этникалық қауымдастықтар тұратын аймақтарда қоғамдық пікірді қалыптастыруға айтарлықтай ықпал етті. Сана деңгейі жоғары тасымалдаушылардың басылымдары халықтардың дүниетанымдық көзқарастарын анықтайды. Осындай біртуар тұлға, башқұрт ұлтының тумасы, XX ғасырдың ірі шығыстанушыларының бірі – Ахмет Зәки Уәлиди. Бірақ біз оны ғылыми-қоғамдық қызметін енді ғана бастаған кездеріне қатысты мәліметтерді көбірек білеміз. Кезінде Кеңес өкіметін қолдаған ол кейін саналы түрде оған белсенді түрде қарсылық танытқаны да бар. Сонымен Уәлиди есімінің өзі, әсіресе оның істері ресми кеңестік ғылым мен тарихнамадағы осынау шешуші бетбұрыстан кейін, айталық, көлеңкеде қалды. Бұл тарихи тұлғаға қатысты бүгінгі күнге дейін сақталып келе жатқан қайшылықтар оның ауқымдылығымен – жеке өмірбаянындағы алғашқы қадамдардан бастап саяси қызметтегі векторлардағы шешуші және ымырасыз өзгерістерге дейін байланысты.

Мәселен, оның есіміне тоқталып көрейік, оны әртүрлі деректерде әртүрлі ғалымдар мен әртүрлі мамандар әртүрлі айтып та, жазып та жүр: Ахметзаки Валиди, Ахметзаки Валидов, Ахметзаки Ахметшахович Валидов, Ахмет-Заки Валидов, Ахмет Зәки Уәлиди Тоған, Ахмет Тоған, Зәки Тоған деген көптеген нұсқалары бар. Ал ғалымның өзі Ресейде шыққан арабграфиялық еңбектерінде «Ахмет Зәки», «Ахмет Зәки Уәлиди» деп жазып жүрген. Орыс тілінде шыққан еңбектер – А.-З. Валидов, Ахмет Закий Валидов болса, ал Еуропада шыққан басылымдарда – А. Зеки Валиди, сонымен бірге «Соклыкайоглу», «Кахьяғлы», «Сюяргүл» деген бүркеншік есімдерді де қолданған. Әрине, мұның өзі таңғаларлық ерекшелік! Ұлттық бірегейлікке қатысты да солай. Татарлар да, башқұрттар да оны өздерінің руластары деп санайды, мысалы 1919 жылы Мәскеуде өткен Бүкілресейлік Кеңестердің VII съезінің делегаты ретінде Уәлидидің

өзі сауалнамаға ұлтының башқұрт екенін жазған. «Естеліктер» деп аталатын кітабында ол Қайла руының құрамындағы башқұрт, яғни Сүклықай руынан, арғы тегі ноғайлар екенін атап көрсеткен. Қазан университетінің белгілі тарихшысы, Татарстан Республикасы Ғылым академиясының академигі Индус Тагиров бұған ерекше назар аудармады, бірақ былай деп атап өтті: «Уәлидидің өзі шығу тегін білмеді, бірақ ол өзін және отбасын башқұрт деп таныды. Бірақ жалпы ол татар. Кейбір деректерде Ахмет-Зәки Валидов ұрпақтары тептиярлардан шыққаны туралы да айтылады. Бірақ, өздеріңіз білетіндей, бұл ұлт емес, XVII ғасырдан бері Башқұртстан аумағында өмір сүріп келе жатқан әлеуметтік топ» (Ахметзаки Валиди). Ал іске келер болсақ, Өзбекстанда оны жергілікті ұлт-азаттық қозғалысқа қосқан үлесі үшін көп адамдар өздеріне тиесілі деп санайды және осы республиканың бірнеше қалалары мен басқа елді мекендеріндегі көшелер оның есімімен аталады. Көптеген еуропалық ғалымдар (Германия, Ұлыбритания, Франция) бір кездері әріптесін одан әрі бірлескен жұмыс үшін үнемі шақырып тұрды, ал 1951 жылы Ыстамбұлда өткен «Шығыстанушылардың 22-ші» съезінде ол жалпы жұртшылық арасында Ұлы түрік тарихшысы аталды. 1967 жылы Манчестер университетінің (Англия) құрметті докторы атағын алды.

Ахмет Зәки Уәлидов 1890 жылы 10 (22) желтоқсанда Уфа губерниясының (қазіргі Башқұртстан Республикасының Ишимбай ауданы) Стерлитамак уезінің Кузяново селосында медресенің мударисі (мұғалімі) және молданың отбасында дүниеге келген. Бастауыш білімді әкесінің оқу орнында алған, ол өте білімді болды – араб тілін білген, мұсылман дін ілімі мен құқығының қыр-сырын жақсы меңгерген, ал анасы оған парсыша өлеңдер оқып берген. Тіпті, Иранның соңғы шахы Мұхаммед Реза Пехлеvidің өзі Ахмет Зәкиден «парсы тілін қайда оқыдың?» деп сұрағанда, ол «анамнан» деп жауап берген, сонда шах «сенің анаң парсының қызы болған ба» деп таң қалған екен. Әкесі баласының ұстаздық, молдалық жұмысын жалғастыруын армандады. Бірақ, 1908 жылы 18 жасар Ахмет Зәки әкесіне оқуын жалғастырғысы келетіні туралы хат қалдырып, туған ауылын тастап, Қазанға барып, әйгілі «Қасимия» медресесінің жоғары бөліміне оқуға түседі. Сонымен Уәлидидің ғалым-ұстаз болған жері – Қазан болды. Қабілеті бар ол мектеп бітірген соң медресеге ұстаздық етіп қалдырылып, түркі халықтарының тарихы мен әдебиетінен сабақ бере бастады. Ол Қазан университетінде дәрістер курсына қатысты, дәл сол кезде Қазанда тарихқа деген қызығушылық оның өмірінің мәніне айналды. Осылайша Ахмет Зәки 1910 жылы Еділ бойындағы және Орта Азиядағы түркі және мұсылман халықтарының тарихы, этнографиясы мен мәдениеті туралы алғашқы зерттеулерін жариялады. Өзінің ұстаздық жұмысына көмекші оқулық ретінде ол өзінің бастапқы ойы бойынша «Түркілердің тарихы» деп аталуы тиіс алғашқы ірі жұмысты жаза бастады. Бірақ соңында Ахмет Зәки өзі жақын қарым-қатынаста болған және белгілі бір дәрежеде өзінің ұстазы деп санаған жазушы-ғалым Ғалымжан Ибрагимовтың кеңесіне құлақ асып, онымен ақылдаса отырып бұл кітапты «Түркітер мен татарлардың тарихы» деп атады, кітап 1912 жылы «Миллят» баспаханасынан шықты (Тоған, 1997: 143).

1913 жылдың күзінде Ахмет Зәки жақында мүше болып сайланған «Императорлық Қазан университетінің археология, этнография және тарих қоғамының» нұсқауымен Түркістанға²⁴ этнографиялық экспедицияға аттанады. Ол үш ай бойы Ферғана, Қоқан, Әндіжан, Наманған және олардың төңірегінде сирек кездесетін шығыс қолжазбаларын жинап, зерттеумен айналысады, – Түркістан тарихына қатысты материалдарды сатып алады, қайта жазады, сөздіктерге, тарихи-этнографиялық қолжазбаларға да қызығады. Осылайша, Уәлидидің Ташкентте «Түркістан археологиялық қоғамының» мәжілісінде сөйлеген сөзі жергілікті шығыстанушыларды қуанытты тастаған болатын. Мәселен, «Түркілердің отаны» деп аталатын журналға берген сұхбаты «Бір түркі ғалымына ілтипаттың белгілері» деген тақырыппен жарияланды.

Дәл осындай археологиялық мақсатпен Уәлиди Түркістанға 1914 жылы мамырда екінші рет келді. Ол қазіргі Өзбекстанның Қашқадария облысының (уәлаят) ең үлкен қаласы және әкімшілік орталығы Бұхараға, Самарқандқа, Қаршыға барады. Қаршыдағы базарында ол араб

²⁴«Түркістан» термині қазіргі орыс саясаттану дискурсында бұрын Ресей империясының құрамында болған бес посткеңестік республикаларға қатысты қолданылады: Қазақстан, Қырғызстан, Тәжікстан, Түркіменстан және Өзбекстан.

графикасының сызықтары көрінетін ескі қағаз парақтарына дәрілік өсімдіктерді ораған саудагерге назар аударды. Уәлиди: «қалған бөлігі қайда?», деп сұрайды. Осылайша бұл парақтар ескі кітаптан алынып тасталғаны белгілі болды. Ғалым әлгі көпестен бұл кітапты 20 тиынға сатып алды. Кейіннен бұл Құранның Х ғасырға жататын көне түркі тіліне әлемдегі ең көне аудармасы екені белгілі болды. Мұнда, Қаршыда, ол түріктердің тағы бір ортағасырлық мәдени ескерткішін — Васифидің (Зайниддин Махмуд Васифи (1485-1551 немесе 1566) - тәжік жазушысы, тарихшы және ақын) шығармасын сатып алды, ол XVI ғасырдың басынан басталып, бір кездері әмір Темірдің ұрпақтары басқарған Гераттың қоғамдық және мәдени өмірінің сипаттамасы болды (Герат – Ауғанстанның солтүстік-батысындағы, елдің үшінші үлкен қаласы. Ерте кезеңде – Ұлы Жібек жолындағы керуен саудасының маңызды орталығы болған. Бұл қалада Жәми, Мирхонд, Хафиз Абри, Әлішер Навои, Кемаледдин Бехзад өмір сүріп, жұмыс істеген. Қалада әлемдік маңызы бар тарих және сәулет ескерткіштері сақталған. Әлішер Навои қаланың негізін қалаған Ұлы Ескендір – Александр Македонский деп есептеген). Осы экспедициялардан оның Түркістанның тарихы мен мәдениетіне деген құштарлығын артып, кәсіби зерттеге көше басталды. Ғалым Түркістаннан түркі халықтарының тарихи отаны мен жетекші бекінісін көрді. Уәлидидің жарқын да жаңашыл еңбектері түркі және орыс ғалымдарының құрметіне ие болды. Бірақ бұл сәтті ғылыми іссапарлар ғалым Уәлиди саясатқа «қайта даярланған» кезде оны көптеген жылдар бойы ғылымнан алшақтатады.

А. Уәлиди өзінің «Естеліктерінде» алты жасынан жеті жасына дейін әртүрлі тілдерді меңгере бастағанын жазады. Әкесінің медресесінде жас Ахметзаки түркі, араб және орыс тілдерін үйрене бастайды, ал анасы оған парсы тілін меңгеруге көмектескен. Кейін ол әйгілі Қазан ғұламасы Шигабутдин Маржанидің шәкірті болған нағашысы Хабибназар Утякидің медресесінде тілдік білім алған, сонымен қатар неміс және француз тілдерін де үйрене бастады. Алайда бұл тілдер жеткілікті деңгейге жеткен жоқ (З.В. Тоған, 1998: 242-245).

А. Уәлиди Парижге эмиграцияға кеткеннен кейін белгілі ғалымдар Мырза Мұхаммед-хан Казвини, сэр Денисон Росс және Иранның болашақ премьер-министрі Мұхаммед Фуругимен кездесті. Олармен қарым-қатынас парсы тілінде жүргізілді, өйткені А. Уәлиди «әлі ағылшын не француз тілін меңгере қоймаған еді». Францияның Азияттық және географиялық қоғамдарының жиналыстарына қатысып, ол тіпті Азияттық қоғамда Мешхед пен Гератта тапқан қолжазбалары туралы орыс тілінде дайындаған баяндамасын жасайды, ал кейін мәтін француз тіліне аударылған болатын (А.Г. Салихов, 2001: 19-20). А. Уәлидің революцияға дейінгі еңбектерінің бір қызықты ерекшелігі бар. Олардың көпшілігінде әртүрлі тілдерде жазылғанын байқауға болады. 1911 жылы «Шура» («Кеңес») журналында оның «Біздің әндеріміз туралы» атты мақаласы жарық көрді, онда орыс, араб, моңғол және түркі тілдерінде мысалдар келтірілген. Оларды барлығы көптеген әртүрлі деректерден алынған еді. Ол білмейтін тілдердегі мысалдар орыс ғалымдарының еңбектерінен де алынған. А. Уәлидің кейбір мақалаларында библиографиялық сирек кездесетін белгілі ғалымдардың шығармаларынан үзінділер келтірілген. Мұны «Кажум Насыри Маржанидің бір еңбегі туралы» және «Халфина» мақалаларынан көруге болады. Біріншісінде ол аталған автор жариялаған күнтізбеде 1887 жылы жарияланған Насыридің «Еттефтиш веттехаким» («Ақиқатты зерттеу») мақаласын толық келтірсе, екіншісінде «Шыңғыс-наме» кітабынан алғы сөзді келтірген. Ибрагим Халфиннің 1819 жылы Қазан қаласында басып шығарған кітабы және 1816 жылы мұсылмандарға гимназияға түсу емтихандарына қатысуға шақырған үндеуі де бар. Сонымен, А. Уәлиди шығармаларының библиографиясы 1934 жылы автордың өзі бастаған жарты ғасырдан астам дәстүрге ие. Бірақ оның библиографиясында бірқатар қателіктер орын алып, кейінгі ғалымдардың библиографиялары мен зерттеулеріне өтіп кеткен. Бұл жұмыстың авторы осы кемшіліктердің көпшілігін жоя білді. Атап айтқанда, қате көрсетілген баспа жылдары түзетіліп, атаулары нақтыланды, А. Уәлидің алдыңғы басылымдарға еңбеген еңбектері анықталды.

Қорытынды. Ахмет Зәки Уәлиди – саясаткер-ғалымның қызметін талдауды қорытындылай келе, оның Башқұрт Республикасының негізін салушылардың бірі екені даусыз деп айтуға болады. Бірақ ол Ресейдің Федералды құрылымының негізін қалап қана қоймай, керісінше орталық биліктің нормативтік актісін үзілді-кесілді қабылдамады. Ал қазіргі башқұрт

мемлекеттілігіне қатысты «ұлттың атасы» болу мәселесіне келетін болсақ, біздің ойымызша, сол кездегі элитаның кейбір бөлігінің (тек башқұрттардың ғана емес, бұл құбылыс әмбебап) өздеріне әлемге әйгілі атақты ата-бабаларды жатқызуға ұмтылысы бар. Бұл рөлге шынымен де көрнекті түркітанушы ғалым Тоған руынан шыққан Ахмет-Заки Уәлиди өте лайықты. Ол Түркияда өзінің ғылыми мектебінің негізін қалады, тарихи әдіснама саласында өзіндік теориясын жасады. Уәлидидің ғылыми мұрасы 400-ге жуық ғылыми еңбектерді – монографиялар мен мақалаларды құрайды, ал оның кейбір кітаптары (мысалы, «Тарихи зерттеу әдістемесі», «Түркілердің жалпы тарихына кіріспе» және т.б.) іргелі зерттеулердің қатарында. Оның түсініктемелері бар «Ибн Фадланның саяхат жазбалары» атты кітабы шығыстанушылар арасында үлкен резонанс тудырғаны сонша, неміс шығыстанушысы Б. Шпулер оны «шағын түркі тарихи энциклопедиясы» деп атаған. Бірақ бұл жерде жағдай басқаша: ғалым Уәлидидің тұлғасы соншалықты зор және маңызды, ол башқұрт ұлттық шеңберіне мұндай дәрежеде емес екенін де ескеру керек. Осылайша, Ахмет Заки Уәлидидің өмір жолын қарастыра отырып, біз онда дарынды ғалымды, ұлтшылдық ағымдағы саясаткерді, Кеңес мемлекетінің ашық жауын, қолына қару алып қарсы шыққан жауынгерді, көшіп-қонып жүрген эмигрантты, ғылым мен мәдениетке үлкен үлес қосқан ғалым және сонымен бірге осы жолдың барлық кезеңдерінде әрекет еткен тұтас тарихи тұлғаны көре аламыз.

Information about authors:

A. Smanova – PhD Associated Professor of the Kazakh National Women`s Teacher Training University. Kazakhstan, Almaty, E-mail: aigulsmanova@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-8241-9256>.

ӘДЕБИЕТТЕР:

Ахметзаки Валиди: студент из Казани, который не слушался ни Сталина, ни Ататюрка <https://www.business-gazeta.ru/article/495774>.

Академия наук Республики Татарстан «БИЗНЕС Online» беседует с профессором истории Индусом Тагировым <http://antat.ru/ru/iyli/Ibragimov%20-%2020130/beseda-tagirov.php>

Атнагулов С. Башкирия. – М.; Л., 1925. – 123 с.

Бахтизина М.Р., Верещагин А.С. Политическая элита Башкортостана в послереволюционный период: Политологический аспект. – Уфа, 2000. – С.58-59.

Герберт Янски. Ахмет Заки Валиди Тоған // Кульшарипов М.М., Юлдашбаев А.М. Заки Валиди как политик и ученый-востоковед. – Уфа, 2010. – 120 с.

Жаров С.Н. О политическом деятеле Ахмет-Заки Валиди // Genesis: исторические исследования. – 2015. - № 3. – С. 246-254.

История Башкортостана в XX веке: учебник для студентов вузов / Под общ. ред. Б.М. Ямалова, Р.З. Алмаева. – Уфа: Издательство БГПУ, 1997. – 308 с.

Кульшарипов М.М. Башкирское национальное движение (1917-1921 гг.). – Уфа, 2000. – 368 с.

Кульшарипов М.М., Юлдашбаев А.М. Заки Валиди как политик и ученый-востоковед. – Уфа, 2010. – 120 с.

Манатов Ш. Башкирская автономная республика // Жизнь национальностей. – М., 1923. - №1. – С. 40-45.

Парламентаризм в Башкортостане: история и современность. – Уфа, 2005. – 304 с.

Салихов А.Г. Научная деятельность А. Валидова в России. – Уфа: Издательство «Гилем», 2001. – 164 с.

Сергеев А.Б., Савченко А.Н. И вновь к вопросу об объективной истине в уголовном судопроизводстве // Уголовный процесс: от прошлого к будущему: материалы Международной научно-практической конференции. – М.: Академия Следственного комитета Российской Федерации, 2014. – 290 с.

Тоған З.В. Вспоминания /перевод с турецкого В.Б.Феоновой. – М., 1997. – 649 с.

Тоған З.В. Вспоминания. – Уфа, 1998. – 359 с.

Юлдашбаев Б.Х. Национально-государственное устройство Башкортостана (1917-1925 гг.). Документы и материалы: В 4 т. – Уфа, 2002. – 573 с.

REFERENCE

Ahmetzaki Validi: student iz Kazani, kotoryi ne slshalsb ni Stalina, ni Ataturka <https://www.business-gazeta.ru/article/495774> [Akhmetzaki Validi: a student from Kazan who disobeyed neither Stalin nor Ataturk] [in Russian].

Akademia naek Respublikı Tatarstan «BIZNES Online» besedäet s profesorom ıstoriı Indäsom Tagırovym <http://antat.ru/ru/iyli/Ibragimov%20-%20130/beseda-tagirov.php> Academy of Sciences of the Republic of Tatarstan "BUSINESS Online" talks with history professor Indus Tagirov [in Russian].

Atnagəlov S. Bashkırıa. – M.; L., 1925. – 123 s. [Atnagulov S. Bashkiria] [in Russian].

Bahtızina M.R., Vereshagin A.S. Politicheskaja elita Bashkortostana v poslerevoljucionnyı period: Politologičeskı aspekt. – Əfa, 2000. – S.58-59. [Bakhtizina M.R., Vereshchagin A.S. Political Elite of Bashkortostan in the Post-Revolutionary Period: Political Aspect] [in Russian].

Gerbert Ianski. Ahmet Zakı validı toğan // Kəlsharıpov M.M., İldashbaev A.M. zakı Validı kak politik ı əchenı-vostokoved. – Əfa, 2010. – 120 s. [Herbert Jansky. Akhmet Zaki validi togan // Kulsharipov M.M., Yuldashbaev A.M. Zaki Validi as a politician and oriental scholar][in Russian].

Jarov S.N. O politicheskom deiatele Ahmet-Zakı Validı // Genesis: ıstoričeskıe ıssledovaniya. – 2015. - № 3. – S. 246-254. [Zharov S.N. About political figure Ahmet-Zaki Validi // Genesis: historical studies][in Russian].

Istoria Bashkortostana v HH veke: əchebnik dlđ stđdentov vəzov / Pod obsh. red. B.M. İamalova, R.Z. Almaeva. – Əfa: Izdatelstvo BGPƏ, 1997. – 308 s. [History of Bashkortostan in the 20th century: a textbook for university students / Ed. ed. B.M. Yamalova, R.Z. Almaeva. – Ufa: BSPU publishing house] [in Russian].

Kəlsharıpov M.M. Bashkırskoe nacionalnoe dvıjenıe (1917-1921 gg.). – Əfa, 2000. – 368 s. [Kulsharipov M.M. Bashkir national movement (1917-1921)] [in Russian].

Kəlsharıpov M.M., İldashbaev A.M. zakı Validı kak politik ı əchenı-vostokoved. – Əfa, 2010. – 120 s. [Kulsharipov M.M., Yuldashbaev A.M. Zaki Validi as a politician and oriental scholar] [in Russian].

Manatov Sh. Bashkırskaja avtonomnaja respəblıka // Jızın nasıonalnostı. – M., 1923. - №1. – S. 40-45. [Manatov Sh. Bashkir Autonomous Republic // Life of Nationalities] [in Russian].

Parlamentarizm v Bashkortostane: ıstoria ı sovremennost. – Əfa, 2005. – 304 s. [Parliamentarism in Bashkortostan: history and modernity] [in Russian].

Salıhov A.G. Nəchnaja deiatelnost A. Validova v Rossıı. – Əfa: Izdatelstvo «Gilem», 2001. – 164 s. [Salikhov A.G. Scientific activity of A. Validov in Russia. – Ufa: Gilem Publishing House] [in Russian].

Sergeev A.B., Savchenko A.N. I vnov k voprosə ob obektivnoi ıstıne v əgolovnom sđoproızvodstve // Əgolovnyı proses: ot prošlogo k bədəshemə: materialy Mejdənarodnoi nəchno-praktičeskoı konferensıı. – M.: Akademiya Sledstvennogo komiteta Rossiıskoı Federasıı, 2014. – 290 s. [Sergeev A.B., Savchenko A.N. And again to the question of objective truth in criminal proceedings // Criminal process: from the past to the future: materials of the International scientific and practical conference. - M.: Academy of the Investigative Committee of the Russian Federation] [in Russian].

Togan Z.V. Vspomınaniya /perevod s təreskogo V.B.Feonovı. – M., 1997. – 649 s. [Togan Z.V. Memories / translation from Turkish by V.B. Feonova] [in Russian].

Togan Z.V. Vspomınaniya. – Əfa, 1998. – 359 s [Togan Z.V. memories] [in Russian].

İldashbaev B.H. Nasionalno-gosədarstvennoe əstroıstvo Bashkortostana (1917-1925 gg.). Dokəmenty ı materialy: V 4 t. – Əfa, 2002. – 573 s. [Yuldashbaev B.Kh. National-state structure of Bashkortostan (1917-1925). Documents and materials] [in Russian].

МАЗМҰНЫ ТЕОРИЯ ЖӘНЕ ӘДІСНАМА

Бұрханов Б.Б. КЕҢЕСТІК ОРТАЛЫҚ АЗИЯДАҒЫ ИСЛАМНЫҢ КЕЙБІР ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ (ТАРИХНАМАЛЫҚ ШОЛУ).....	4
Кушқумбаев А.Қ., Уалиев Т.А. ЕР ЕДІГЕ ЖЫРЫНЫҢ ТАРИХНАМАСЫ (XIX ғ. II-жартысы – XX ғ. I-жартысы).....	15
Қапаева А.Т. ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ 1921 – 1922 ЖЫЛДАРДАҒЫ АШАРШЫЛЫҚТЫ ЗЕРТТЕУДІҢ ТЕОРИЯЛЫҚ-МЕТОДОЛОГИЯЛЫҚ ҰСТАНЫМЫ.....	27

ТАРИХ

Ағатай Ө.М. ҚАЗАҚ БАТЫРЛАР ЖЫРЛАРЫНДАҒЫ ДӘСТҮРЛІ ЖАҚ (ЖАЙ) ҚАРУЫ.....	41
Бекенова А.А. СОҒЫСТАН КЕЙІНГІ ОНЖЫЛДЫҚТАҒЫ ҚАЗАҚСТАН ШАРУАЛАРЫНЫҢ КҮНДЕЛІКТІ ТҰРМЫСТАҒЫ МЕРЕКЕЛЕУ МӘДЕНИЕТІ (1945 – 1955).....	56
Дүйсенова Н.К., Смағұлов Б.Қ. 1930 – 1950 ЖЫЛДАРДАҒЫ ҚАЗАҚСТАННЫҢ МУЗЕЙ САЛАСЫ ДАМУЫНЫҢ КЕЙБІР АСПЕКТІЛЕРІ.....	70
Закарья Р. ЕУРОПАЛЫҚ МИГРАНТТАРДЫҢ КСРО-ҒА ҚОНЫС АУДАРУЫНЫҢ АЛҒЫШАРТТАРЫ, СОНДАЙ-АҚ ОЛАРДЫҢ НЕГІЗГІ КАТЕГОРИЯЛАРЫ.....	81
Көкебаева Г.К., Шілдебай С.Қ., Стамшалов Е.И. 1967 ЖЫЛҒЫ ШЫМКЕНТ КӨТЕРІЛІСІ	98
Крупко И.В. ОТЫРАР КІТАПХАНАСЫНЫҢ БЕЙНЕ ЖӘНЕ НАРРАТИВ СЕМИОЗИСІ: ЖОҒАЛҒАН АҒАРТУШЫЛЫҚТЫ ІЗДЕСТІРУ БАРЫСЫНДА.....	112
Күнікеев А.Д., Жетпісбай Н.Ы. ЖОЛАМАН ТІЛЕНШІҰЛЫ БАСТАҒАН КӨТЕРІЛІС (1822 – 1840).....	126
Қалыбекова М.Ш. XX ҒАСЫРДЫҢ 30 – 50 ЖЫЛДАРЫНДАҒЫ ҰЛТТЫҚ БІРІГЕЙЛІКТІ ЖОЮ МӘСЕЛЕЛЕРІ.....	138
Қасымова Д.Б. Ж. ШАЯХМЕТОВ ПЕН Д. ҚОНАЕВ ҚЫЗМЕТТЕРІНЕН ҚАЛАЙ КЕТТІ: ЖАЛПЫ ЖӘНЕ ЕРЕКШЕ КЕЗЕҢДЕРІ.....	151
Қозыбаева М.М. СОҒЫСТАН КЕЙІНГІ КЕЗЕҢДЕ ҚАЗАҚСТАН КОЛХОЗДАРЫНЫҢ	

ӘЛЕУМЕТТІК-ЭКОНОМИКАЛЫҚ ДАМУЫ (1946 – 1953).....	163
Қуанбай О.Б. ҚҰЛСАРЫ БАТЫР – ДИПЛОМАТ, МЕМЛЕКЕТ ЖӘНЕ ҚОҒАМ ҚАЙРАТКЕРІ (1715–1776).....	172
Құдайбергенова А.И., Мамытова С.Н., Көбеев Р.Ж. АШЫҚҚАН ҚАЗАҚ БОСҚЫНДАРЫНЫҢ АУЫП БАРҒАН ЖЕРДЕГІ ЖАҒДАЙЫ ТУРАЛЫ АРХИВТІК ДЕРЕКТЕРДЕН (1931 – 1933).....	185
Муканова Г.К., Байжуманова З.Б. БӨКЕЙХАНОВТЫҢ РЕДАКТОРЛЫҒЫНДАҒЫ «БАХАИЗМ» ЖАЙЛЫ ДӘРІСТЕР ЖӘНЕ СМАҒҰЛ СӘДУАҚАСОВТЫҢ «ОҚУЛЫҚ ЖАЗБАЛАРЫ».....	196
Нурсултанова Л.Н., Еркін А.Е. ҚАЗАҚСТАН ЖӘНЕ ТАЯУ ШЫҒЫСТЫҢ САЯСИ – ЭКОНОМИКАЛЫҚ ЫНТЫМАҚТАСТЫҒЫ: ТАРИХИ-ХРОНОЛОГИЯЛЫҚ АСПЕКТІ.....	206
Оразов Р.Е., Сатенова М.Р. АХМЕТ БАЙТҰРСЫНОВ ЖӘНЕ ҚАЗАҚ ҚОҒАМЫ.....	217
Оспанов Н.М. КЕҢЕС ОДАҒЫНЫҢ БҰҰ-ДАҒЫ ӘСКЕРИ ТҮТҚЫНДАРДЫ РЕПАТРИАЦИЯЛАУ МӘСЕЛЕСІНЕ ҚАТЫСТЫ САЯСАТЫ.....	228
Ошан Ж. ҚЫТАЙ ЖАЗБАЛАРЫНДАҒЫ ЕЛТЕРІС ҚАҒАН ТУРАЛЫ ШІНАРА МӘЛІМЕТТЕР.....	238
Сарманова С.Р., Қозыбаева М.М., Маслов Х.Б. ӘЛИХАН БӨКЕЙХАН ЖӘНЕ ҚАЗАҚТАРДЫҢ ЭТНИКАЛЫҚ БІРЕГЕЙЛІГІН ДАМУ МӘСЕЛЕЛЕРІ.....	249
Сманова А.М. АХМЕТ ЗӘКИ УӘЛИДИДІҢ ҒЫЛЫМИ ҚЫЗМЕТІ ЖӘНЕ ДҮНИЕТАНЫМДЫҚ КӨЗҚАРАСЫНЫҢ ҚАЛЫПТАСУЫ.....	257
Стась И.Н., Нурбаев Ж.Е., М.М. Козыбаева АҚМОЛА ҚАЛАСЫНДАҒЫ ХІХ Ғ. ЕКІНШІ ЖАРТЫСЫ – ХХ Ғ. БАСЫНДАҒЫ ҒИБАДАТХАНА ҚҰРЫЛЫСЫНЫҢ ТАРИХЫНАН (ФОТОҚҰЖАТТАР МАТЕРИАЛДАРЫНДАҒЫ СӘУЛЕТТІК ТАЛДАУ).....	266
Ш.Б. Тілеубаев, С.Г. Белоус, Н.Н. Құрманалина, А.Н. Конкабаева ХХ ҒАСЫРДЫҢ БАСЫНДАҒЫ ҚОҒАМДЫҚ ҰЙЫМДАР МЕН ҰЛТЗИЯЛЫЛАРЫНЫҢ МУЗЕЙ ІСІН ҰЙЫМДАСТЫРУДАҒЫ ҚЫЗМЕТІ.....	277
Түрсүн Х.М., Шаметов С.Т., Исаев М.С. ИСЛАМДЫҚ ЖӘНЕ ХРИСТИАНДЫҚ ЖЕРАСТЫ МІНАЖАТ ОРЫНДАРЫНЫҢ ҚҰРЫЛЫСЫ МЕН ҚЫЗМЕТІНДЕГІ ОРТАҚ БЕЛГІЛЕР.....	289
Ханна Матт ЖАҒАҢДЫҚ ӘСКЕРИ ТҮТҚЫНДАУ ҚҰБЫЛЫСЫ БІРІНШІ ДҮНИЕЖҮЗІЛІК СОҒЫС КЕЗІНДЕ: ТҮРКІСТАН ТӘЖІРИБЕСІ (1914 – 1916).....	301

Черепанов К.В.

Д.А. ҚОНАЕВТЫҢ АЛМАТЫНЫҢ ЕЛОРДАЛЫҚ
КЕЛБЕТІН ҚАЛЫПТАСТЫРУДАҒЫ РӨЛІ.....314

Шакиева А.С.

ОТАН ТАРИХЫНДАҒЫ ЖОШЫ ҰЛЫСЫНЫҢ ЗЕРТТЕЛУІ:
КЕҢЕСТІК КЕЗЕҢ ЖӘНЕ ҚАЗІРГІ ТАРИХ (САЛЫСТЫРМАЛЫ ТАЛДАУ).....329

Шотанова Ғ.А., Өжкенев Е.М., Жұмаділ А.Қ.

БӨКЕЙ ОРДАСЫНДАҒЫ ҚАЗАҚТАР:
ДӘСТҮРЛІ ҚОҒАМДЫ ЖАҢҒЫРТУДЫҢ БАСТАЛУЫ.....340

АНТРОПОЛОГИЯ

Әжіғали С.Е., Әшім Б.Ә.

БАТЫС ҚАЗАҚСТАН КЕШЕНДІ ЭТНОГРАФИЯЛЫҚ-ЭТНОАРХЕОЛОГИЯЛЫҚ
ЭКСПЕДИЦИЯСЫНЫҢ 2021 ЖЫЛЫ ҚОБДА ӨЛКЕСİNДЕ ЖҮРГІЗГЕН ЗЕРТТЕУЛЕРІ.....353

Ганиева А., Ананьевская Е., Хасенова Б.

ҚАЗАҚ ҚЫСТАУЫНЫҢ ЗАТТЫҚ ТОПТАМАСЫ:
АҚМОЛА ӨҢІРІНДЕГІ ДАЛАЛЫҚ ЗЕРТТЕУЛЕР МАТЕРИАЛДАРЫ БОЙЫНША.....361

Кулагина Е.В., Смағұлов Б.Қ., Болсынбек Т.Н.

ОМБЫ ӨЛКЕТАНУШЫСЫ СЕРГЕЙ РОМАНОВИЧ ЛАПТЕВТИҢ ЖОЛ ЕСТЕЛІКТЕРІНДЕГІ
ҚАЗАҚТЫҢ ДӘСТҮРЛІ МӘДЕНИЕТІНЕ
ҚАТЫСТЫ ЭТНОГРАФИЯЛЫҚ МӘЛІМЕТТЕР.....370

Рогожинский А.Е., Камалдинов И.Р.

ОРТАҒАСЫРЛЫҚ АСПАРА ЖӘНЕ ШАРУАШЫЛЫҚ ҚАЛАЛАРЫ
(2021 – 2022 ЖЫЛДАРДАҒЫ ЗЕРТТЕУЛЕРДІҢ АЛДЫН-АЛА НӘТИЖЕЛЕРІ).....384

МЕРЕЙ ЖАС

Алдажуманов Кайдар Сейсембаевұлы – 80 жас.....393

СОДЕРЖАНИЕ

ТЕОРИЯ МЕТОДОЛОГИИ

- Б.Б. Бурханов**
О НЕКОТОРЫХ СПЕЦИФИЧЕСКИХ ЧЕРТАХ ИСЛАМА
В СОВЕТСКОЙ ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ (ИСТОРИОГРАФИЧЕСКИЙ ОБЗОР).....4
- А.Қ. Кушкумбаев, Т.А. Уалиев**
ИСТОРИОГРАФИЯ ЭПОСА ЕР ЕДІГЕ ВО II ПОЛОВИНЕ XIX – I ПОЛОВИНЕ XX ВВ.....15
- А.Т. Капаева**
ТЕОРЕТИКО–МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ
К ИЗУЧЕНИЮ ГОЛОДА 1921 – 1922 ГГ. В КАЗАХСТАНЕ.....27

ИСТОРИЯ

- У.М. Агатай**
ТРАДИЦИОННОЕ ОРУЖИЕ ЛУК В КАЗАХСКОМ ГЕРОИЧЕСКОМ ЭПОСЕ.....41
- А.А. Бекенова**
КУЛЬТУРА ПРАЗДНОВАНИЯ В ПОВСЕДНЕВНОЙ ЖИЗНИ
КРЕСТЬЯН КАЗАХСТАНА В ПОСЛЕВОЕННОЕ ДЕСЯТИЛЕТИЕ (1945-1955).....56
- Н.К. Дуйсенова, Б.Қ. Смагулов**
НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ РАЗВИТИЯ МУЗЕЙНОЙ
СФЕРЫ В КАЗАХСТАНЕ В 1930-Х – 1950-Х ГГ.....70
- Р. Закарья**
ПРЕДПОСЫЛКИ МИГРАЦИИ В СССР ЕВРОПЕЙСКИХ МИГРАНТОВ,
А ТАКЖЕ ИХ ОСНОВНЫЕ КАТЕГОРИИ.....81
- Г.К. Кокебаева, С.К. Шилдебай, Е.И. Стамшалов**
ЧИМКЕНТСКОЕ ВОССТАНИЕ 1967 ГОДА.....98
- И.В. Крупко**
СЕМИОЗИС ОБРАЗА И НАРРАТИВА ОТРАРСКОЙ БИБЛИОТЕКИ:
В ПОИСКАХ УТРАЧЕННОГО ПРОСВЕЩЕНИЯ.....112
- А.Д. Куникеев, Н.Ы. Жетписбай**
ВОССТАНИЕ ПОД РУКОВОДСТВОМ ЖОЛАМАНА ТЛЕНШИЕВА (1822-1840).....126
- М. Калыбекова**
ПРОБЛЕМЫ РАЗРУШЕНИЯ НАЦИОНАЛЬНОЙ
ИДЕНТИЧНОСТИ В 30-50-Е ГОДЫ XX ВЕКА.....138
- Д.Б. Касымова**
КАК «УХОДИЛИ» СО СВОИХ ПОСТОВ Ж. ШАЯХМЕТОВ
И Д. КУНАЕВ: ОБЩЕЕ И ОСОБЕННОЕ.....151
- М.М. Козыбаева**

СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОЕ РАЗВИТИЕ КОЛХОЗОВ КАЗАХСТАНА В ПОСЛЕВОЕННЫЙ ПЕРИОД (1946-1953).....	163
О.Б. Қуанбай КУЛСАРЫ БАТЫР – ДИПЛОМАТ, ГОСУДАРСТВЕННЫЙ И ОБЩЕСТВЕННЫЙ ДЕЯТЕЛЬ (1715-1776).....	172
А.И. Кудайбергенова, С.Н. Мамытова, Р.Д. Кубеев ИЗ АРХИВНЫХ ДАННЫХ О ПРЕБЫВАНИИ КАЗАХСКИХ ГОЛОДОБЕЖЕНЦЕВ НА МЕСТАХ ОТКОЧЕВКИ (1931-1933).....	185
Г.К. Муканова, З.Б. Байжуманова ЛЕКЦИЯ ПО «БЕХАИЗМУ», РЕДАКТОР БУКЕЙХАНОВ И «ПИСАНИЕ УЧЕБНИКОВ» СМАГУЛОМ САДВОКАСОВЫМ.....	196
Л.Н. Нурсултанова, А.Е. Еркін ПОЛИТИКО – ЭКОНОМИЧЕСКОЕ СОТРУДНИЧЕСТВО КАЗАХСТАНА И БЛИЖНЕГО ВОСТОКА: ИСТОРИКО – ХРОНОЛОГИЧЕСКИЙ АСПЕКТ.....	206
Р.Е. Оразов, М.Р. Сатенова АХМЕТ БАЙТУРСЫНОВ И КАЗАХСКОЕ ОБЩЕСТВО.....	217
Н.М. Оспанов ПОЛИТИКА СОВЕТСКОГО СОЮЗА В ООН В ОТНОШЕНИИ ПРОБЛЕМЫ РЕПАТРИАЦИИ ВОЕННОПЛЕННЫХ.....	228
Ж. Ошан ЧАСТИЧНАЯ ИНФОРМАЦИЯ ОБ ЭЛЬТЕРИС-ХАНЕ В КИТАЙСКИХ ИСТОЧНИКАХ.....	238
С.Р. Сарманова, М.М. Козыбаева, Х.Б. Маслов АЛИХАН БУКЕЙХАН И ВОПРОСЫ РАЗВИТИЯ ЭТНИЧЕСКОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ КАЗАХОВ.....	249
А. Сманова НАУЧНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ И ФОРМИРОВАНИЕ МИРОВОЗЗРЕНЧЕСКИХ УСТАНОВОК АХМЕТА ЗАКИ ВАЛИДИ.....	257
И.Н. Стась, Ж.Е. Нурбаев, М.М. Козыбаева ИЗ ИСТОРИИ ХРАМОВОГО СТРОИТЕЛЬСТВА В Г. АКМОЛИНСК ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ XIX – НАЧАЛЕ XX ВЕКОВ (АРХИТЕКТУРНЫЙ АНАЛИЗ НА МАТЕРИАЛАХ ФОТОДОКУМЕНТОВ).....	266
Ш.Б. Тілеубаев, С.Г. Белоус, Н.Н. Курманалина, А.Н. Конкабаева ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ОБЩЕСТВЕННЫХ ОРГАНИЗАЦИЙ И НАЦИОНАЛЬНОЙ ИНТЕЛЛИГЕНЦИИ ПО ОРГАНИЗАЦИИ МУЗЕЙНОГОДЕЛА В НАЧАЛЕ XX ВЕКА.....	277
Х.М. Турсун, С.Т. Шаметов, М.С. Исаев ОБЩИЕ ЧЕРТЫ В СТРОИТЕЛЬСТВЕ И ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ИСЛАМСКИХ И ХРИСТИАНСКИХ ПОДЗЕМНЫХ МОЛИТВЕННЫХ МЕСТ.....	289

Ханна Матт

ГЛОБАЛЬНЫЙ ФЕНОМЕН ВОЕННОГО ПЛЕНА
В ПЕРИОД ПЕРВОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ: ОПЫТ ТУРКЕСТАНА (1914 – 1916).....301

К.В. Черепанов С.Е. Ажигали, Б.А. Ашим

НЕКОТОРЫЕ РЕЗУЛЬТАТЫ ИССЛЕДОВАНИЙ ЗАПАДНО-КАЗАХСТАНСКОЙ
КОМПЛЕКСНОЙ ЭТНОГРАФО-ЭТНОАРХЕОЛОГИЧЕСКОЙ
ЭКСПЕДИЦИИ 2021 ГОДА В ХОБДИНСКОМ РЕГИОНЕ.....314

А.С. Шакиева

ИССЛЕДОВАНИЕ УЛУСА ДЖУЧИ В ИСТОРИИ ОТЕЧЕСТВА:
СОВЕТСКИЙ ПЕРИОД И СОВРЕМЕННАЯ ИСТОРИЯ (СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ).....329

Г.А. Шотанова, Е.М. Ужкенов, А.К. Жумадил КАЗАХИ БУКЕЕВСКОЙ ОРДЫ:

НАЧАЛО МОДЕРНИЗАЦИИ ТРАДИЦИОННОГО ОБЩЕСТВА.....340

АНТРОПОЛОГИЯ

С.Е.Ажигали, Б.А. Ашим

НЕКОТОРЫЕ РЕЗУЛЬТАТЫ ИССЛЕДОВАНИЙ ЗАПАДНО-КАЗАХСТАНСКОЙ КОМПЛЕКСНОЙ
ЭТНОГРАФО-ЭТНОАРХЕОЛОГИЧЕСКОЙ ЭКСПЕДИЦИИ 2021 ГОДА В ХОБДИНСКОМ
РЕГИОНЕ.....353

А. Ганиева, Е. Ананьевская, Б. Хасенова

ПРЕДМЕТНАЯ КОЛЛЕКЦИЯ КАЗАХСКОГО КЫСТАУ:
ПО МАТЕРИАЛАМ ПОЛЕВЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ В АКМОЛИНСКОМ ПРИИШИМЬЕ.....361

Е.В. Кулагина, Б.Қ. Смагулов, Т.Н. Болсынбек

ЭТНОГРАФИЧЕСКИЕ МАТЕРИАЛЫ ПО ТРАДИЦИОННОЙ КУЛЬТУРЕ КАЗАХОВ
В ПОЛЕВЫХ ЗАМЕТКАХ ОМСКОГО КРАЕВЕДА СЕРГЕЯ РОМАНОВИЧА ЛАПТЕВА.....370

А.Е. Рогожинский, И.Р. Камалдинов

СРЕДНЕВЕКОВЫЕ ГОРОДИЩА АСПАРА И ШАРУАШЫЛЫК
(ПРЕДВАРИТЕЛЬНЫЕ РЕЗУЛЬТАТЫ ИССЛЕДОВАНИЙ В 2021 – 2022).....384

ЮБИЛЕЙ

Алдажуманов Кайдар Сейсембаевич – 80 лет.....393

CONTENTS

THEORY OF METHODOLOGY

B.B. Burkhanov ON SOME SPECIFIC FEATURES OF ISLAM IN SOVIET CENTRAL ASIA (HISTORIOGRAPHICAL REVIEW).....	4
A.K. Kushkumbayev, T.A. Ualiyev HISTORIOGRAPHY OF YER YEDIGE EPIC IN 2 ND HALF OF 19 – 1 ST HALF OF 20 CC.....	15
A.T. Капаева THEORETICAL AND METHODOLOGICAL APPROACHES TO THE STUDY OF THE FAMINE OF 1921–1922. IN KAZAKHSTAN.....	27

HISTORY

O.M. Agatay A BOW AS A TRADITIONAL WEAPON IN THE HEROIC EPICS OF THE KAZAKHS.....	41
A.A. Bekenova CULTURE OF CELEBRATION IN THE EVERYDAY LIFE OF THE PEASANTS OF KAZAKHSTAN IN THE POST-WAR DECADE (1945-1955).....	56
N.K. Düisenova, B.Q. Smagulov SOME ASPECTS OF THE DEVELOPMENT OF THE MUSEUM SPHERE IN KAZAKHSTAN IN THE 1930S – 1950S.....	70
R. Zakarya PREREQUISITES FOR MIGRATION OF EUROPEAN MIGRANTS TO THE USSR, AS WELL AS THEIR MAIN CATEGORIES.....	81
G.K. Kokebayeva, S.K. Shildebai, E.I. Stamshalov SHYMKENT UPRISING OF 1967.....	98
I.V. Krupko SEMIOSIS OF THE IMAGE AND NARRATIVE OF THE OTRAR LIBRARY: IN SEARCH OF THE LOST ENLIGHTENMENT.....	112
A.D. Kunikeev, N.N. Zhetpisbay THE UPRISING LED BY ZHOLAMAN TLENSHIEV (1822 –1840).....	126
M. Kalybekova PROBLEMS OF THE DESTRUCTION OF NATIONAL IDENTITY IN THE 30-50s XX CENTURY.....	138

D. Kassymova

HOW Z. SHAYAKHMETOV AND D. KUNAYEV LEFT THEIR POSTS:
COMMON AND PARTICULAR.....151

M.M. Kozybayeva

SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT OF THE COLLECTIVE
FARMS OF KAZAKHSTAN IN THE POST-WAR PERIOD (1946 – 1953).....163

O. Kuanbay

KULSARY BATYR – DIPLOMAT, STATE AND PUBLIC ACTOR (1715 – 1776).....172

A.I. Kudaibergenova, S.N. Mamytova, R.D. Kubeyev

FROM ARCHIVAL DATA ON THE STAY OF THE KAZAKH FAMINE REFUGEES IN THE MIGRATION
DESTINATIONS (1931 – 1933).....185

G.K. Mukanova, Z.B. Baizhumanova

LECTURE ON "BEHAISM", EDITOR BUKEIKHANOV AND "WRITING TEXTBOOKS" BY SMAGUL
SADVOKASOV.....196

L.N. Nursultanova, A.E. Erkin

POLITICAL AND ECONOMIC COOPERATION OF KAZAKHSTAN
AND THE MIDDLE EAST: HISTORICAL AND CHRONOLOGICAL ASPECT.....206

R.E. Orazov, M.R. Satenova

AKHMET BAITURSYNOV AND KAZAKH SOCIETY.....217

N.M. Ospanov

THE POLICY OF THE SOVIET UNION IN THE UN WITH RESPECT TO THE PROBLEM OF
REPATRIATION OF PRISONERS OF WAR.....228

Zh. Oshan

PARTIAL INFORMATION ABOUT ELTERIS KHAN IN CHINESE SOURCES.....238

S.R. Sarmanova, M.M. Kozybayeva, K.B. Maslov

ALIKHAN BUKEIKHAN AND THE DEVELOPMENT
OF THE ETHNIC IDENTITY OF THE KAZAKHS.....249

A. Smanova

SCIENTIFIC ACTIVITY AND FORMATION OF THE WORLDVIEW OF AKHMET ZAKI
UALIDI.....257

I.N. Stas, Zh.Y. Nurbayev, M.M. Kozybayeva

FROM THE HISTORY OF TEMPLE CONSTRUCTION IN AKMOLINSK
IN THE SECOND HALF OF THE 19TH – EARLY 20TH CENTURIES
(ARCHITECTURAL ANALYSIS ON THE MATERIALS OF PHOTOGRAPHIC DOCUMENTS).....266

Sh.B. Tleubayev, S.G. Belous, N.N. Kurmanalina, A.N. Konkabayeva

ACTIVITIES OF PUBLIC ORGANIZATIONS AND NATIONAL INTELLIGENTIA ON THE
ORGANIZATION OF MUSEUM BUSINESS IN THE BEGINNING OF THE XX CENTURY.....277

H.M. Tursun, S.T. Shametov, M.S. Isaev

COMMON FEATURES IN THE CONSTRUCTION AND OPERATION OF ISLAMIC AND CHRISTIAN
UNDERGROUND PRAYER PLACES.....289

Hanna Matt

GLOBAL CAPTIVITY IN THE FIRST WORLD WAR:
PRISONERS OF WAR IN TURKESTAN, 1914 – 1916.....301

K. Cherepanov

THE ROLE OF D. A. KUNAEV IN SHAPING THE CAPITAL IMAGE OF ALMATY.....314

A. Shakiyeva

THE STUDY OF THE JOCHI ULUS IN THE HISTORY OF THE FATHERLAND:
THE SOVIET PERIOD AND MODERN HISTORY (COMPARATIVE ANALYSIS).....329

G.A. Shotanova, E.M. Uzhkenov, A.K. Zhumadil

KAZAKHS OF THE BUKEY HORDE: THE BEGINNING
OF MODERNIZATION OF TRADITIONAL SOCIETY.....340

ANTHROPOLOGY

S.E. Azhigali, B.A. Ashim

SOME RESEARCH RESULTS OF THE WEST KAZAKHSTAN INTEGRATED ETHNOGRAPHIC AND
ETHNOARCHAEOLOGICAL EXPEDITION IN 2021 IN THE KHOBDA REGION.....353

A. Ganieva, E. Ananyevskaya, B. Khassenova

COLLECTION OF FINDS OF THE SETTLEMENT OF BOZOK II IN THE NORTHERN
SARYARKA.....361

Y.V. Kulagina, B.Q. Smagulov, T.N. Bolsynbek

SOME ASPECTS OF THE DEVELOPMENT OF THE MUSEUM
SPHERE IN KAZAKHSTAN IN THE 1930S – 1950S.....370

A.E. Rogozhinsky, I.R. Kamaldinov

MEDIEVAL CITY-SITES ASPARA AND SHARUASHYLYK
(PRELIMINARY RESULTS OF RESEARCH IN 2021 – 2022).....384

ANNIVERSARY

Aldazhumanov Kaidar Seisembayevich – 80 years old.....393

Редакцияның мекен-жайы:

050010, Қазақстан Республикасы
Алматы қ., Шевченко көш., 28,
ҚР БҒМ ҒК Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты
«edu.e-history.kz» журналының редакциясы
Телефон: +7 (727) 261-67-19
E-mail: edu.history@bk.ru
Электрондық мекен-жайы: www.edu.e-history.kz

Журнал 2013 жылдан бастап шығады.

Қазақстан Республикасы Инвестициялар және даму министрлігінің Байланыс, ақпараттандыру және ақпарат комитетінде 2014 ж. 29 қазанында тіркеліп, № 14602-ИА куәлігіне ие болды.